

YÛSUF b. TÂŞFİN

kararlarında güzelliği ve zekâsıyla meşhur hanımı Zeyneb'in de etkili olduğu söylenir.

Sanhâce'ye mensup kabilelerden güçlü bir ordu kuran Yûsuf b. Tâşfîn Zenâte, Masmûde, Gumâre Berberî kabilelerinden ve Benî Hilâl Arapları'ndan asker alarak ordusunu daha da büyütmüş, Zenciler'den ve Endülüslü hıristiyanlardan bir süvari birliği oluşturmuştur. Onun zamanında orduda ağırlığı teşkil eden süvari birliklerinin mevcudu 100.000'i aşmıştı. Sultan bu kuvvetlerden 17.000'ini Endülüs'te muhtelif şehirlere yerleştirmiş, sınır boylarında hıristiyanlarla savaşta tecrübe kazanan Endülüs birliklerini görevlendirmiştir. Yûsuf, sadece şer'î vergilerle yetinerek diğer vergileri kaldırınca devlet ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş, bunun üzerine cihad yükünü paylaşdırmak için yeni vergiler koymuştur. O dönemde dünyanın en zengin yahudilerinden olan Lucena (Lûsînâ) yahudilerinden cizye dışında da vergi almıştır. Ebû Bekir b. Ömer el-Lemtûnî'nin başlatıp kendisinin tamamlattığı Merakeş şehrinde Hisnû'l-hacer adıyla bilinen kaleyi (kasba) yaptırmıştır. Fas şehrinde Karaviyyîn ve Endülüsiyyîn semtlerini kuşatan surları yıktırıp her iki semti tek bir surla çevirmiştir. Her mahallede bir mescid yapılmasını emretmiş, ülkenin her yanında cami ve mescidlerin inşa edilmesine özen göstermiştir. Cezayir şehrinde yaptırdığı el-Câmiu'l-kebir günümüze ulaşmıştır. Tilimsân'da 1082'de inşa ettirdiği el-Câmiu'l-kebir, oğlu Ali tarafından yeniden yaptırılarak genişletilmiştir. Ayrıca Fas'ta 462'de (1070) inşa ettirdiği camide bir kütüphaneye yaptırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Bulukîn, *et-Tibyân* (nşr. Lévi-Provençal), Kahire 1955, s. 104-108; İbnü'l-Kerdübüs, *Târîhu'l-Endelüs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid 1971, tür.yer.; Abdülvahid el-Merrâküşî, *el-Mu'cib fi telhişi aḥbârî'l-Mağrib* (nşr. M. Saïd el-Iryân - M. el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 192-228; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 112-130; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, IV, 21-29, 46-48, 112-129; İbn Ebû Zer', *el-Enisû'l-muḥrib*, Rabat 1972, s. 145-151; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 252-254; *el-Hulelû'l-mevşüyye fi zikri'l-aḥbârî'l-Merrâküşüyye* (nşr. Y. S. Allûş), Rabat 1936, s. 38-83; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 184-188; Makkarî, *Nefḥu'l-tîb*, IV, 354-377; ayrıca bk. İndeks; Hasan Ahmed Mahmûd, *Ḳıyâmü devleti'l-Murâbiḫîn*, Kahire 1956; R. le Tourneau, "Al-Zayyanî, Historien des sa'diens", *Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal*, Paris 1962, II, 631-637; M. Abdullah İnân, "Aşrû'l-Murâbiḫîn ve'l-Muwaḥhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs", Kahire 1383/1964, I, 35-56; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-aḥdî'l-İslâmî*, İskenderiye, ts. (Müessesetü şebâbi'l-câmîa), s. 613-650; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre'l-târîḫ*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 161-168; Sa'dûn Abbas Nasrullah, *Devletü'l-Murâbiḫîn*, Beyrut 1985; C. Sánchez-Albor-

noz, *España Musulmana*, Madrid 1986, II, 97-159; Hamdî Abdülmün'im M. Hüseyin, *et-Târîhu's-siyâsî ve'l-ḥadârî li'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi 'aşri'l-Murâbiḫîn: Devletü 'Alî b. Yûsuf el-Murâbiḫî*, İskenderiye 1986, s. 37-80; İsmet Abdül-latif Dendeş, *Devrû'l-Murâbiḫîn fi neşri'l-İslâm fi ğarbi İfrîkiyâ*, Beyrut 1408/1988, s. 17-130; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve ḥadâretüh*, Beyrut 1412/1992, s. 25-36; M. J. Viguera Molins, *Los reinos de taifas y las invasiones magrebies*, Madrid 1992, s. 166-178; Abdullah Kennûn, *Mevsû'atü meşâhîri ricâlî'l-Mağrib*, Beyrut 1414/1994, s. 3-34; H. Kennedy, *Muslim Spain and Portugal*, Singapore 1996, s. 154-172; Yûsuf Eşbâh, *Târîhu'l-Endelüs fi 'ahdî'l-Murâbiḫîn ve'l-Muwaḥhidîn* (trc. M. Abdullah İnân), Kahire 1417/1996, I, 82-121; K. W. Hofmeier, "Die Verleihung des Titels, Fürst der Muslimen an Jusuf ibn Tâşfîn", *WZKM*, XXII (1908), s. 184-199; V. Lagardere, "Esquisse de l'organisation militaire des Murâbiḫîn, à l'époque du Yûsuf b. Tâşfîn", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, XXVII, Aix-en-Provence 1979, s. 99-114; Fâris Bûz, "eş-Şirâ' 'alâ İşbiliye beyne Alfonso es-Sâdis ve Yûsuf b. Tâşfîn", *Dirâsât târiḫiyye*, sy. 69-70, Dimaşk 1999, s. 31-90; Ahmed Bedr, "İbn Tâşfîn (Yûsuf)", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2002, V, 844-846; Halima Ferhat, "Yûsuf b. Tâşfîn", *EJ²* (İng.), XI, 355-356; H. Bekir Karlıġa, "Gazzâlî", *DİA*, XIII, 519.

MEHMET ÖZDEMİR

YÛSUF b. YAHYÂ

(bk. BÜVEYTÎ).

YÛSUF ZİYÂ el-HÂLİDÎ

(يوسف ضياء الخالدي)

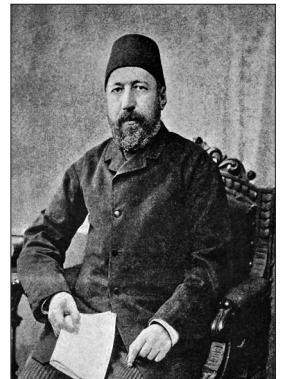
(1842-1906)

Osmanlı ilim ve devlet adamı.

Kudüs'te doğdu. Şehrin ileri gelen ailelerinden, XVIII ve XIX. yüzyıllarda şer'î mahkemelerde başkâtiplik ve nâiblik gibi vazifeler üstlenen, kökeni Hâlid b. Velîd'e dayandığı söylenen Hâlidîyye ailesine mensuptur. Babası Maraş ve Erzurum'da kadılık yapan Muhammed Ali el-Hâlidî, anne tarafından dedesi Anadolu kazaskeri Mûsâ el-Hâlidî'dir. Annesi Anaïs adlı Rum kökenli bir hanımdır (Abu-Manneh, s. 41). Muhtemelen annesinin etkisiyle kardeşlerinden farklı bir eğitim aldı. Kudüs'te Piskopos Gobat yönetimindeki Anglikan mektebinden sonra öğrenimine devam etmek için Mısır'a gitmek istediye de bu mümkün olmadı. On yedi yaşında Avrupa'ya gitme isteği de babası tarafından reddedilince evden kaçtı ve Piskopos Gobat'ın yardımıyla Malta'daki Protestan Koleji'ne yazıldı. Burada iki yıl öğrenim gördü; ardından ağabeyi Muhammed Yâsin'in girişimiyle İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiyye'ye

girdiye de öğrenimine bir yıl devam edip 1863'te Robert Koleji'ne geçti. Bir buçuk yıl sonra babasının vefatı üzerine Kudüs'e döndü.

İstanbul'da eğitim reformlarına şahit olan Yûsuf Ziyâ benzer okulları memleketinde açmaya çalıştı. 1867-1868'de Âlî Paşa'nın himayesindeki Suriye Valisi Mehmed Râşid Paşa'nın desteği ve halktan topladığı yardımlarla eski bir medreseyi tamir ettirdi ve Kudüs'te bir rüşdiye mektebi açtırdı. Ardından Kudüs'ün belediye başkanı oldu ve altı yıl bu görevi yürüttü. Bu sırada Kudüs mutasarrıfıyla iş birliği halinde bazı imar faaliyetlerinde bulundu. Yolların islah ve inşası, Bireku Süleyman'dan şehre su getirilmesi ve Kudüs-Yafa karayolunun açılması bunlardan bazılarıdır. Hâlidî ailesine yakınlığı olan Vali Mehmed Râşid Paşa'nın Hariciye nâzırlığına getirilmesi üzerine 1874 yılı başında Bâbiâli Tercüme Odası'nda görev almak için İstanbul'a gitti. Altı ay sonra Karadeniz'de bir Rus liman şehri olan Poti'ye şehbender tayin edildiye de Hariciye nâzırının değiştirilmesiyle o da görevinden alındı. Önce Odesa, Kiev, Moskova ve Petersburg gibi Rus şehirlerini dolaştı, ardından Ocak 1875'te Mehmed Râşid Paşa'nın sefirlik yaptığı Viyana'ya geçti. Burada Doğu Dilleri Okulu'nda Arapça ve Türkçe hocalığı görevine başladı. Bu esnada Viyana'ya gelen Mısırlı şair Ali el-Leysî'ye mihmandarlık yaptı. Siyasetle de ilgilendi; Kudüs'teki yahudilerin durumunu ele alan Viyana'dan gönderdiği iki mektubu 13 ve 27 Ağustos 1875'te *The Jewish Chronicle*'de yayımlandı. Ağustos 1875'te bazı ailevi işleri için Kudüs'e gitti; ancak işlerinin uzaması üzerine Viyana'ya dönemedi. Yeniden Kudüs belediye başkanlığına seçildi. Yeni kurulan Meclis-i Meb'ûsan'a gönderilecek Kudüs temsilcisini belirleme seçiminde rakibi Ömer Abdüsselâm el-Hüseyinî'ye üstünlük sağladı (Schölch, *Isl.*, LVII/2 [1980], s. 315). Kudüs İdare Meclisi, 1877 başında

Yûsuf Ziyâ
el-Hâlidî

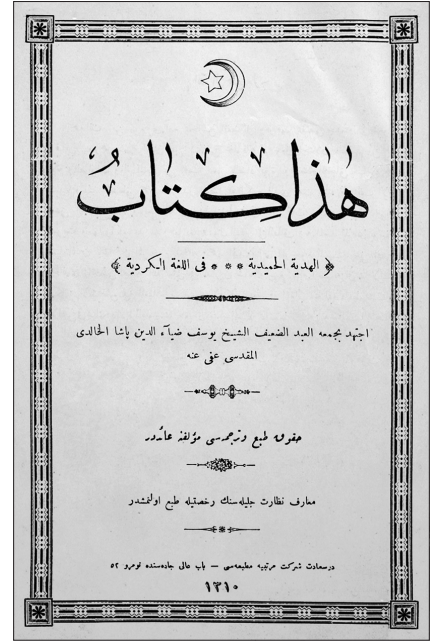
Kudüs temsilcisi olarak onu Meclis-i Meb'ûsan'a gönderme kararı alınca İstanbul'a gitti.

İlk meclisin her iki devre çalışmalarına aktif biçimde katıldı ve Kânûn-ı Esâsî taraftarı ve istibdat karşıtı yönelimiyle tanındı. Serbest fikirli ve reform yanlısı kişiliğiyle yeri geldiğinde Kânûn-ı Esâsî hükümlerine aykırı davranan hükümeti, hat-hat dolaylı yoldan sultanı ve yolsuzluk yapan ya da yönetimdeki kusuru bulunan devlet görevlilerini eleştirmekten çekinmedi. İlk meclisteki muhalif mebusların ileri gelenleri arasında yer aldı ve hükümetin siyasetine karşı en fazla konuşan isimlerin başında geldi. Daha ilk oturumda, Ahmed Vefik Paşa'nın II. Abdülhamid tarafından İstanbul'dan mebus seçtirilmesi ve meclis başkanlığına getirilmesini eleştiren uzun bir konuşma yaptı (Devereux, s. 148, 156, 267). Ayrıca görevini yerine getirmediği gerekçesiyle Serasker Rauf Paşa'nın mahkemeye sevk edilmesini isteyen mebuslara katıldı. Temsil ettiği bölgenin sorunlarıyla da yakından ilgilendi ve Yafa-Kudüs demiryolunun bir türlü tamamlanamaması konusunda olduğu gibi görüş ve eleştirilerini dile getirdi (*Meclis-i Meb'ûsan Zabıt Ceridesi*, II, 316-326). Onun meclis oturumlarındaki eleştirileri ve muhalif tutumuyla sarayın tepkisini çektiği anlaşılmaktadır. Nitekim meclisin feshinden sonra İstanbul'dan uzaklaştırılan on mebus arasında o da vardı. İstanbul'dan memleketine dönmeye emri Zaptiye nâzırı tarafından kendisine tebliğ edildiğinde kanunsuz bulunduğu bu muameleyi protesto ettiği ve başvekil hitabına kaleme aldığı iki mektubu *Levant Herald* gazetesine gönderdiği bilinmektedir. Bu mektuplar gazetenin 20 ve 27 Şubat 1878 tarihli sayılarında yayımlanmıştır (*a.g.e.*, II, 410-412). Yûsuf Ziyâ İstanbul'dan memleketine döndü ve tekrar Kudüs belediye başkanlığı görevini üstlendi; bunu 1879 sonbaharında mutasarrıf Rauf Paşa tarafından görevden alınmasına kadar sürdürdü. Ardından Avusturya'ya gitti, 1880'de Viyana Üniversitesi'nde Arap dili ve edebiyatı hocalığı vazifesine getirildi. 1881'de memleketine döndükten sonra Yafa (1880), Gazze (1882), Cenîn ve Mutkî (1890) dışında Cebelihavran (Cebelidürûz, 1894) kaymakamlığı gibi idarî görevler yaptı. 1906'da vefat eden Yûsuf Ziyâ'nın Kudüs'te ya da Bitlis'te öldüğü bildiriliyorsa da ailenin kayıtlarından hareketle İstanbul'da öldüğü anlaşılmaktadır.

Arapça ve Türkçe yanında İngilizce, Fransızca, Kürtçe bilen Yûsuf Ziyâ'nın, görüşle-

rini çekinmeden ortaya koyan entelektüel bir kişi olduğu belirtilmektedir. Amerikalı bir diplomat, onun 1895 yazında Yıldız Sarayı'ndaki bir köşkte daha önce ailesinin bendelerinden olan İzzet Holo Paşa'ya karşı Sultan Abdülhamid yönetimini eleştirmekten çekinmediğini aktarır (Amery, s. 53). Meclis-i Meb'ûsan'a devam ettiği günlerde Fener'deki Kudüs Rum Manastırı'nda ikamet ettiğine dikkat çeken Amerika'nın İstanbul konsolosu Eugen Schuyler onu siyaset ve din konusunda liberal bir kişi olarak tanıtır (Devereux, s. 267). Dönemin diğer birçok Osmanlı aydınında görülen ilerlemeci, bilimsel gelişimi ve hürriyeti destekleyici düşüncelere Hâlidî de katılır. Ona göre Tanzimat reformlarının beş amacından söz edilebilir: Avrupa tarzı bir eğitim sisteminin inşası, idarî keyfiliğin ortadan kaldırılması, dinî hoşgörünün yerleştirilmesi, Kânûn-ı Esâsî'nin getirdiği hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, alt yapı reformlarının gerçekleştirilmesi (Schölch, *Isl.*, LVII/2 [1980], s. 321). Diğer taraftan siyonistlerin Filistin topraklarına yönelik emellerinin en erken farkına varan ve buna karşı çaba sarfeden kişiler arasında gösterilir. Siyonist hareketin ilk kongresinden sonra 1899'da Fransa'daki başhaham Zadok Kahn vasıtasıyla Theodor Herzl ile mektuplaşarak yahudilerin Filistin'e yerleşmeleri fikrine karşı çıkmış ve Filistin'in Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyerek yahudilerin kendileri için başka bir yurt aramalarını tavsiye etmiştir (Mandel, s. 47-48; Herzl'in cevabî mektubu için bk. Khalidi, s. 91-93).

Eserleri. 1. *el-Hediyyetü'l-Hamidiyye fi'l-luğati'l-Kürdiyye* (İstanbul 1310/1893). Kürt dilinin yapısı ve gramer özelliklerine dair bir mukaddimenin yer aldığı eser 5452 kelimeyi ihtiva eden alfabetik bir Kürtçe-Arapça sözlük olup müellif bu eserini Mutki kaymakamlığı esnasında hazırlamıştır. Eserin sonunda antoloji niteliğinde Şeyh Ahmed Hânî'nin *Nûbahârâ Bıçûkân* adlı manzum sözlüğü yanında bir kısmı açıklamalı olarak Kürtçe kaleme alınmış bazı dinî-edebî metinlerle halk arasında yaygın bazı sözlere ve dönemin tanınmış şahsiyetlerine ait takriz yazılarına da yer verilmiştir. Eserin sözlük kısmı Muhammed Mükri tarafından tekrar neşredilmiştir (Beirut 1975, 1987). Hâlidî'nin, Molla Halil Siirdî'nin oğlu Molla Hâmid'in yardımıyla hazırladığını söylediği (*el-Hediyye*, s. 4, 269) bu çalışma kendi alanında ilk matbu eser kabul edilir. Sözlüğün Arapça kısmını Mehmet Emin Bozarslan Türkçe'

Yûsuf Ziyâ el-Hâlidî'nin *el-Hediyyetü'l-Hamidiyye* adlı eserinin kapağı (İstanbul 1310)

ye çevirip bazı çıkarma ve eklerle birlikte yayımlamış, Saime İnal Savi de sözlük üzerine bir tarama çalışması yapmıştır (bk. bibl.). 2. *Sîretü Yûsuf Bâşâ el-Hâlidî*. Yûsuf Ziyâ'nın kendi kaleminden 1292 (1875) yılına kadar gelen otobiyografisi olup bir nüshası Kudüs'teki el-Mektebetü'l-Hâlidîyye'de kayıtlıdır (Siyer ve Terâcim, nr. 764/2; yeni nr. 1685). Aslı Ali el-Leysi'nin evrakı arasında bulunan eser oradan nakledilmiştir (Nazmî el-Cu'be, s. 746-747; ayrıca bk. Schölch, *Isl.*, LVII/2 [1980], s. 312). Ayrıca Hâlidî'nin bazı hâtıraları ve görüşlerini derlediği *Ene* adlı bir eseri olduğundan söz edilmektedir (Debbâğ, X/2, s. 361). Yûsuf Ziyâ'nın Viyana Üniversitesi Doğu dilleri hocalarından A. Wahrmond'a gönderdiği 10 Muharrem 1295 (14 Ocak 1878) tarihli Arapça mektubu Wahrmond tarafından yayımlanmış (bk. bibl.), muallaka şairlerinden Lebîd b. Rebîa'nın divanının birinci kısmını da ilk defa neşretmiştir (*Diwan Labid al-'Âmirî riwâyat al-Tûsî*, Wien 1880).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DH.MKT, nr. 1697/119, 1719/113, 1900/44; BA, Y.A.RES, nr. 66/15; Yûsuf Ziyâ el-Hâlidî, *el-Hediyyetü'l-Hamidiyye fi'l-luğati'l-Kürdiyye*, İstanbul 1310, s. 2-5, 269; a.m.f., *Kürtçe-Türkçe Sözlük* (haz. Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1978, hazırlayanın girişi, s. 7; A. Wahrmond, *Lesebuch in Neu-Arabischer Sprache*, Giessen

YÛSUF ZİYÂ el-HÂLİDÎ

1880, I, 180-183; Ahmed Sâib, *Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı*, Kahire 1326/1908, s. 117; Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, I, 341-346; *Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi* (der. Hakkı Tank Us), İstanbul 1939-54, I-II, tür.yer.; L. S. Amery, *Days of Fresh Air*, London 1940, s. 53-54; R. Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore 1963, s. 148, 156, 267; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistin*, Amman 1396/1976, X/2, s. 359-361; N. J. Mandel, *The Arabs and Zionism before World War I*, Berkeley 1980, s. 47-48; Zirikli, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 235; A. Schölch, *Palästina im Umbruch: 1856-1882*, Stuttgart 1986, s. 225-236; a.m.f., "Ein palästinischer Repräsentant der Tanzimat-Periode: Yusuf Ziyâ'addin al-Hâlîdî (1842-1906)", *Isl.*, LVII/2 (1980), s. 311-322; Walid Khalidi, *From Haven to Conquest: Readings in Zionism and the Palestine Problem until 1948*, Washington 1987, s. 91-93; Saime İnal Savi, *Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın el-Hediyeye-tü'l-Hamidiyye'sinde Osmanlıca-Türkçe Taraması*, Ankara 1993, s. IV-IX; Âdil Mennâ, *A'lâmü Filistin fi evâhiri'l-'ahdi'l-'Osmâni* (1800-1918), Beyrut 1997, s. 146-151; Nazmî el-Cu'be, *Fihrişü mahtûâtü'l-Mektebeti'l-Hâliidiyye: el-Kuds*, London 1427/2006, s. 593-594, 746-747; *Vakit*, nr. 806, İstanbul 7 Şubat 1293 / 19 Şubat 1878, s. 1; Butrus Abu-Manneh, "Jerusalem in the Tanzimat Period: The New Ottoman Administration and the Notables", *WJ*, XXX (1990), s. 1-44 (ayrıca bk. Hâlîdî ailesinin resmî web sayfası: <http://khalidi.org/12.htm> [24.01.2013]).

MEHMET SUAT MERTOĞLU

YÛSUF ZİYÂ PAŞA

(ö. 1817)

Osmanlı sadrazamı.

Yûsuf Ziyâ (Ziyâeddin) Paşa, 1760-1761 arasında beş ay kaptan-ı deryâ görevinde bulunan Benli Hacı Mustafa Ağa'nın kölelerindedir, aslen Gürcü olduğu işaret edilir (Abdülfettâh Şefkat Bağdâdî, s. 3). Doğum tarihi bilinmemekle beraber, Mısır seferi dolayısıyla 1800'de Suriye'ye geldiğinde orduda bulunan ve kendisini tanıyan İngiliz topçu subaylarından W. Wittman'ın kaydına göre ellili yaşlardadır. Ayrıca Gürcü kökenine burada da vurgu yapılır (*Travels in Turkey*, s. 126). Devlet adamlarının himayesinde gençleri yetiştirme ve bir intisap dairesi teşkil etme uygulaması dahilinde Hacı Mustafa Ağa'nın kardeşi, Anadolu Kazaskeri İbrâhim Beyefendi'nin hânesinde eğitimine özen gösterildi ve özel hocalardan dersler alıp dinî ve akfî ilimlerle hüsn-i hat tahsil etti; muhasebe ve defter tutmayı öğrendi; zamanla ata binme, cirit oynama ve silâh kullanma gibi beceriler kazandı. Efendisinin 1762'de vefatı üzerine mîr-i mîrândan maden emini İspanakçı Mustafa Paşa'ya intisap ederek

Enderun ağası oldu. Mustafa Paşa'nın ve zâret rütbesiyle Erzurum valiliğine tayininden (1768) sonra da maiyetinde bulundu. Wittman'a göre en güvenilir kişilere havale edilen bir iş olan tütüncübaşılığa getirildi (*a.g.e.*, s. 126) ve onunla birlikte hacca gitti. Dönüşte Rakka'da paşanın yanından ayrılarak İstanbul'a geldi. Burada Ocak 1777'de sadrazamlığa tayin edilen Darendeli Mehmed Paşa'ya intisap etti; Mehmed Paşa'nın ertesi yıl eylül başında azledilmesiyle İstanbul'da değişik kişilerin hizmetine girdi. Nihayet Keban ve Ergani madenlerine emin tayin edilen Çil Mehmed Emin Ağa'nın mühürdarı sıfatıyla Keban bölgesine gitti (1779) ve görevini Emin Ağa'nın yerine gelen Yeğen Mehmed Ağa'nın yanında da sürdürdü. Görevi esnasında çevredeki Kürt aşiretlerinin eşkıyalık hareketlerini te'dible görevlendirilen kuvvetlere kumanda ederek bu alanda da becerikliliğini gösterdi; bölgede adını duyurmaya ve kendini kabul ettirmeye başladı. Daha sonra İstanbul'a döndü. Bu sıralarda (1781) kısa bir zaman için Tersane eminiği yapan ve bir müddet sonra sadâret kethüdâlığına, ardından da sadârete getirilen Halil Hamîd Paşa'nın önce mühürdarı, daha sonra silâhdarı oldu. Maden emini Yeğen Mehmed Ağa'nın vefatı üzerine (1784) bölgeyi tanıyan bir kişi olarak onun terekisinin zaptı göreviyle oraya gönderildi. Yeğen Mehmed Ağa'nın yerine 1784 yazında Köse Mustafa Ağa tayin edildi ve bu görevi 1786'ya kadar sürdürdü. Mustafa Ağa'nın azlini müteakip Darbhâne-i Âmire Nâzırı Annavut Mehmed Efendi'nin "tahkik ve tensibiyle" (*a.g.e.*, s. 13-14) yerine Yûsuf Ağa tayin edildi (Sakaoğlu, s. 74-75). Bunda kendisi gibi Gürcü asıllı olan Sadrazam Koca Yûsuf Paşa'nın "Gürcü dayanışması" gütmemesinin rol oynadığı iddiası (*a.g.e.*, s. 75-76), tayinine Arnavut asıllı olan Darbhâne-i Âmire nâzırının tahkikinden sonra onay verildiği bilgisi karşısında dayanaksız kalmaktadır.

Yûsuf Ziyâ Paşa'nın kariyerinde, 1785-1799 ve 1807-1811 yılları arasında emsallerine kıyasla çok uzun seneler elinde tuttuğu maden emaneti (Tızlak, s. 58, 62) önemli bir yer işgal eder ve sadârete getirilmesinde başlıca etken olur. Gümüşhane ve Keban havzasındaki gümüş madeni işletmelerine yeterli sermaye tahsisine verimli çalışmasına özen gösteren Yûsuf Ziyâ Paşa, Ergani'de bakır üretimine geçilmesini, Malatya sancağı dahilinde yeni gümüş madenlerinin açılmasını ve işletilmesini sağladı (*a.g.e.*, s. 23, 25, 130, 147). Fırat nehrinden kütük ve kömür sevki için

yararlanmasını bildi. Teşkil ettiği zaptiye güçleriyle merkezin tâlimatı üzerine harekete geçirdiği Erzurum, Diyarbakir, Rakka ve Sivas valiliklerinin kuvvetleri sayesinde bölgeyi Kürt eşkıyasından temizledi, böylece güven ve istikrarı temin etti. İkinci sadâreti esnasında da uhdesine bırakılan bu vazifeyi vekil eliyle yürüttü. Şânizâde'nin "garabet" diye nitelediği bu durum (*Târih*, I, 465; Cevdet, IX, 229), Yûsuf Ziyâ Paşa'nın bölgedeki yaygın ve kalıcı nüfuzunun doğal bir sonucu olarak yorumlanmalıdır. Sadâretten azliyle maden eminiği vazifesine de son verildi.

Maden eminiğindeki başarılı hizmetleri yükselme kapılarını açtı. Kendisine Malatya sancağı tevcih edildi; ardından vezir rütbesiyle Diyarbakir ve Erzurum eyaletleri, Çıldır, Canik muhassıllığı ve Karaman eyaleti verildi. Bu görevleri genelde halka eziyet eden, haraç alan, vergi ödememekte direnenlere yönelik mücadelelerle geçti. Ahalinin korunması ve asayişin sağlanması, özellikle maden sahalarında olumsuzlukları götüren Kürt eşkıyasının te'dibine dair faaliyetleriyle bütün bu bölgelerin en önemli ismi haline geldi. Askerî güç kullanmanın yanında meseleleri kan dökülmesine yer vermeden uzlaşma ile çözmekte başarılı olması İstanbul'da takdirle karşılandı. Fransa'nın Mısır'a saldırısı ve savaş ilânı üzerine (Eylül 1798), karadan Mısır'a sevkedilecek ordunun başına geçecek muktedir bir sadrazam arandığında ve özellikle ordunun sefer güzergâhına hâkim, bölgeyi ve bölge insanlarını tanıyan nüfuzlu bir şahsın seçilmesi gerektiğinde akla ilk gelen isim oldu. Böylece sadârete davet edildi (Eylül 1798) ve Erzurum'dan hareketle 26 Ekim 1798'de İstanbul'a gitti (Beydilli, s. 186, 201). 1 Haziran 1799'da orduyla beraber İstanbul'dan yola çıktı ve üç yılı aşan sefer günleri sonunda 3 Ağustos 1802'de galibiyetle geri döndü. Paşanın serdâr-ı ekrem olarak icraatı, onun kitâbet ve teşrifat vazifesinde bulunan Darendeli Hasan İzzet Efendi'nin *Ziyânâme* adlı eserinden etraflıca takip edilebilmektedir.

Yûsuf Ziyâ Paşa Arış'e yaklaştığında Napolyon'un Fransa'ya döndüğü haberini aldı (Ağustos 1799) ve bunu İstanbul'a bildirdi. Yolda geçtiği bütün bölgelerde kendisini tanıyanların istekli katılımıyla sayısı artan büyük bir orduyla yaklaşmakta olması Mısır'da kumandayı üstlenen General Jean Baptiste Kléber'i deşşete düşürdüğünden general tahliye şartlarını görüşme talebinde bulundu (Karal, s. 123). Bu arada sadrazam 28 Aralık 1799'da Arış'in